

Tadeusz LEWASZKIEWICZ

Poznań

Problem przekładów Biblii na języki ludowe w świecie słowiańskim (na tle europejskim)

1. Uwagi wstępne

Ogólne języki narodowe/języki literackie/języki piśmiennictwa na całym świecie „wrosły” z języków ludowych, tj. z konkretnej gwary/dialektu, z interdialektu (regionalnego, ponadgwarowego środka komunikacji językowej) lub z mowy potocznej ośrodków miejskich. W kręgu kultury europejskiej szczególną rolę w kształtowaniu narodowych języków literackich odegrały przekłady biblijne, ponieważ zwykle były pierwszymi tekstami zaświadczonymi w piśmiennictwie lub należały do grupy najdawniejszych tekstów.

Stary Testament powstawał długo – prawdopodobnie kilka tysięcy lat w języku prostych pasterzy, tj. w hebrajskiej mowie ludowej. Najstarsze teksty *ST* zapisano przynajmniej tysiąc lat p.n.e. – reprezentowały one z pewnością wyższy poziom stylistyczny niż wcześniejsze teksty ustne. Większość ksiąg *ST* zredagowano między V a II w. p.n.e. W ciągu niemal tysiąca lat tradycji piśmienniczej język *ST* doskonił się – jego intelektualizacja była wynikiem wewnątrzjęzykowych tendencji rozwojowych, rezultatem oddziaływania środków stylistycznych ustnej twórczości literackiej i konsekwencją ogólnego wzrostu poziomu kulturalnego Żydów. Jednak *ST* jako całość jest nierówny pod względem sprawności i kultury językowej – obok tekstów ukazujących bogactwo myśli i pięknych pod względem artystycznym występują również teksty ilustrujące prostotę i potoczność językową (nadmierną zwięzłość, konkretność obrazowania, dosadność itd.), tj. w hebrajskim *ST* poświadczony jest zarówno prosty (ludowy i potoczny) język ludzi niewykształconych, jak i wykwinny język elity kulturalnej narodu żydowskiego. Wydaje się, że język *Septuaginty*, najstarszego przekładu *ST* na język grecki z III–II w. p.n.e., zasługuje na wyższą ocenę niż hebrajszczyzna *ST*. Sprawność językową i stylistyczną tłumaczenie greckie zawdzię-

cza bogactwu środków językowych, jakimi dysponowały starogreckie warianty piśmiennictwa.

Wysoki poziom językowy dokumentuje również *NT*, który powstał w języku greckim. Warto jednak pamiętać, że częściowo język *NT* nie jest piękny i dostoyny. To stwierdzenie dotyczy w szczególności *Ewangelii według św. Marka*, „ponieważ jest ona napisana prostym językiem i zachowuje wiele cech mowy potocznej, tekstu raczej mówionego niż pisanego, [...]”¹. Potoczność językowa nie jest synonimem ludowości, ale jednak wskazuje na zakotwiczenie języka potocznego w żywym języku ludowym.

Powyższe uwagi uzmysławiają nam wielką rolę greki w rozwoju języka biblijnego. Warto też pamiętać o tym, że to właśnie pod wpływem języka greckiego łacina stała się językiem wspaniałej literatury i innych odmian piśmiennictwa².

Europejskie języki literackie można podzielić na trzy grupy ze względu na rolę tłumaczeń Biblii i w ogóle piśmiennictwa religijnego w podnoszeniu dialektów do godności języka literackiego. Grupa pierwsza obejmuje języki, w których historii piśmiennictwo religijno-biblijne odegrało rolę wybitną, tj. Najważniejszą. Można tutaj wymienić przykładowo następujące języki: staro-cerkiewno-słowiański, dolno- i górnołużycki, słoweński, fiński, estoński. Do grupy drugiej zaliczyłbym języki literackie, które ukształtowały się w jednakowym mniej więcej stopniu pod wpływem piśmiennictwa religijno-biblijnego i świeckiego. Należy tutaj większość języków europejskich, np. niemiecki, francuski, angielski, czeski, polski. Języki grupy trzeciej kształtowały się bardziej pod wpływem piśmiennictwa świeckiego niż piśmiennictwa religijno-biblijnego. Chodzi tutaj przede wszystkim o większość języków romańskich (np. włoski, portugalski, prowansalski, kataloński) oraz nowogrecki, który od schyłku starożytności (od epoki koiné) rozwijał się głównie pod wpływem piśmiennictwa świeckiego.

Tłumaczenia *Biblii* były najbardziej wymownym przykładem kontaktów z językami wysokoprestiżowymi – z łaciną, greką, hebrajskim, aramejskim, z nie-

¹ Węclawski T., *Problemy religijnego języka fundamentalnego. Na przykładzie doświadczeń z przekładem Ewangelii według św. Marka*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji – Gniezno 15–17 kwietnia 2002*, red. S. Mikołajczak i T. Węclawski (Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych – Seria Językoznawcza 21), Poznań 2004, s. 55.

² Łacina zawdzięcza swoją sprawność funkcjonalno-językową w dużym stopniu kontaktom z greką, prestiżowym językiem wykształconych warstw Rzymu. Za prawodawcę literackiego języka łacińskiego uważa się Liviusa Andronika z drugiej połowy III w. p.n.e., Greka z pochodzenia, który przetłumaczył *Odyseję* na język łaciński. Do rozwoju łaciny przyczynił się znacznie Quintus Ennius (239–170 r. p.n.e.). W swojej bogatej twórczości literackiej stworzył on typ języka mocno zhellenizowanego, a ponadto napisał sporo utworów po grecku, czyli cechował go bilingwizm łacińsko-grecki.

mieckim (po ukazaniu się *Biblia Lutra*), z czeskim (polskie średniowieczne przekłady biblijne).

Abstrahując w tej chwili od sprawy przekładów *Biblia*, chciałbym przypomnieć moje wcześniejsze wywody o roli języków wysokoprestiżowych (zwłaszcza łaciny i greki) w powstaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego³.

Uważam, że kontakty dialektów ludowych z językami wyższej kultury (np. łaciną, greką, niemieckim, czeskim) były głównym czynnikiem sprawczym wzrostu sprawności kształtujących się języków literackich. Dialekty ludowe intelektualizowały się podczas kontaktów z językami wysokoprestiżowymi, tj. wzbogacały się o nowe jednostki leksykalne (zwłaszcza o słownictwo abstrakcyjne), o nowe znaczenia wyrazowe, związki frazeologiczne, afiksy obcego pochodzenia i konstrukcje składniowe. Kontakty językowe przyczyniały się też do specjalizacji spójników (głównie wprowadzających zdania podrzędne), wyrabiały umiejętność posługiwania się zdaniami współrzędnie i podrzędnie złożonymi, różnymi typami zdań wielokrotnie złożonych i środkami językowymi wpływającymi na spójność składniową tekstu, kształtowały odmiany stylistyczne języka. W wyniku kontaktów językowych powstawały teksty mieszane językowo, tj. poświadczające interferencyjne oddziaływanie języka/języków wyższej kultury. Zintelektualizowane dialekty stawały się więc narzędziem kultury grecko-rzymskiej, narzędziem logicznego i abstrakcyjnego myślenia. Język czysto ludowy nie nadawał się do pełnienia takiej funkcji.

W czasie skomplikowanej pracy przekładowej (także w tłumaczeniu na żywo kazań) tłumacz naginał myśl oryginału, wyrażoną w sprawnym funkcjonalnie języku, do niesprawnego funkcjonalnie dialektu ludowego lub słabo jeszcze wyrobionego języka piśmiennego, przejmując jednocześnie część środków językowych i wzorców z języka wyjściowego.

Pomyślne warunki do rozwoju chrześcijaństwa datują się od 380 r., gdy stało się ono religią państwową w Imperium Romanum. W latach 382–406 powstaje tzw. *Wulgata*, tj. przekład *Biblia* na potoczny język łaciński, którego głównym twórcą był św. Hieronim. *NT* jest właściwie zrewidowaną wersją przekładu starołacińskiego, *ST* zaś głównie przekładem z języka hebrajskiego. W strefie chrześcijaństwa bizantyjskiego posługiwano się w liturgii *Biblią* w języku greckim, w strefie zaś chrześcijaństwa rzymskiego od V w. *Wulgatą* (wcześniej w Rzymie w liturgii obowiązywała *Biblia* grecka). Można powiedzieć, że *Wulgata* była w pewnym sensie przekładem na język ludowy, ale nie na gwara/dia-

³ Zob. T. Lewaszkiewicz, *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, red. M. Kamińska, E. Małek, t. I, Łódź 1992, s. 232–248.

lekt ludowy. Tekst *Wulgaty* poprzedził kilkusetletni okres literatury i piśmiennictwa łacińskiego; nie była też *Wulgata* pierwszym tłumaczeniem *Pisma św. na łacinę*.

Język grecki – głównie za pośrednictwem *Biblii* – intelektualizował najpierw dialekty ormiańskie oraz gockie (ściślej dialekt zachodniowizygocki), później również dialekt południowosłowiański okolic Salonik/Sołunia (w związku z misją Cyryla i Metodego pod koniec IX w.).

Język *Wulgaty* stał się językiem liturgicznym w prowincjach rzymskich, których ludność posługiwała się różnymi dialektami łacińskimi. Przekształcały się one stopniowo w odrębne języki romańskie. Później łacina pełniła funkcję języka liturgicznego także w Kościołach chrześcijańskich narodów posługujących się innymi językami indoeuropejskimi oraz językami ugrofińskimi. Już na przełomie V/VI w. chrześcijaństwo przyjęli germańscy Frankowie (chrzest Chlodwiga w 496 r.), przed 750 r. chrystianizacja ogarnęła w pełni celtycką Irlandię oraz celtycko-angielskie terytorium dzisiejszej Wielkiej Brytanii, w VIII–IX w. objęła zachodni obszar dzisiejszych Niemiec, później narody skandynawskie, słowiańskie, bałtyckie, ugrofińskie.

2. Przekłady na niesłowiańskie języki europejskie

Już pod koniec IV w. biskup Wulfila/Ulfila(s) (311–384) z Mezji przełożył *Biblię* z greki na języki gockie (dialekt zachodniowizygocki). Była to zapewne pierwsza próba zintelektualizowania tego dialektu za pośrednictwem wysokoprestżowej greki. Tekst ten nie odegrał takiej roli jak cyrylometodejski przekład biblijny, ale germańscy i indoeuropejscy dysponują dzięki temu najwcześniej zapisanym tekstem germańskim.

W podobny sposób powstała ormiańska *Biblia* z lat 390–440, która stała się podstawą literackiego języka starormiańskiego, tzw. grabaru ‘języka książkowego’. Można przyjąć, że wymienione przekłady były pierwszymi próbami tłumaczeń *Biblii* z greckiego na mowy czysto ludowe. O intelektualizacji zachodniowizygockiego i starormiańskiego tworzywa językowego świadczą liczne interferencje greckie w zakresie leksyki i gramatyki. Nie mamy jednak pewności, czy wcześniej misjonarze znający grekę nie stworzyli podstaw ustnej lub nawet niezachowanej pisemnej tradycji posługiwania się cytatami biblijnymi. Teoretycznie możliwe jest więc, że tłumacze *Biblii* gockiej i ormiańskiej oparli się nie na języku całkowicie ludowym, lecz na tradycji częściowo zintelektualizowanego liturgicznego języka ludowego/dialektalnego.

Najstarsze fragmenty *Biblii* (tzw. perykopy/lekcjonarze i parafrazy biblijne), przełożone na dialekty języka angielskiego, pojawiają się w VII w., w dialektach języka niemieckiego od VIII w. Do X w. w obu językach powstało sporo

fragmentów biblijnych. Wcześniej tłumaczono też z *Wulgaty* i z greckiego urywki biblijne na języki romańskie i język irlandzki, głównie niezbędne w liturgii teksty nowotestamentowe. Najstarsze zabytki romańskie – dokumentujące proces przekształcania się łacińskich dialektów ludowych w odrębne języki romańskie – reprezentowały języki wybitnie mieszane, np. francusko-łaciński, hiszpańsko-łaciński, włosko-łaciński itd. Dawne przekłady – odzwierciedlające w mniejszym lub większym stopniu język ludowy – zastępowano w przyszłości (pod koniec średniowiecza, w epoce renesansu i później) przekładami doskonalszymi – na w pełni ukształtowane języki literackie, które powstały w dużym stopniu dzięki wcześniejszym próbom translacji biblijnych. XIV-wieczny angielski przekład *Biblii Wiklifa* z greki i hebrajskiego był już przekładem na średnioangielski język literacki. *Biblia Lutra* (1522–1534) nie była przekładem na język ludowy, ponieważ Luter zastał bogatą tradycję piśmiennictwa biblijnego w regionalnych językach literackich i dysponował drukowanym przekładem *Biblii* (1466) na język ogólnoniemiecki. Główną zasługą Lutra była unifikacja niemieckiego na podstawie wschodnio-środkowo-niemieckiego języka piśmiennictwa. Przekłady reformacyjne *Biblii Lutra* na inne języki germańskie (holenderski, duński, szwedzki, islandzki) nie były tłumaczeniami na języki ludowe, lecz na języki literackie. Większość najstarszych drukowanych translacji *Biblii* na niesłowiańskie języki europejskie (tj. języki indoeuropejskie i ugrofińskie) powstała w okresie istnienia narodowych języków literackich, chociaż niektóre z nich nie były jeszcze w pełni sprawne funkcjonalnie i dostatecznie unormowane. Niewiele przekładów reprezentowało język w dużym stopniu ludowy, tj. niepoświadczony w bogatym piśmiennictwie, zwłaszcza religijnym i literackim. Można tutaj chyba wymienić druki węgierskie: *Listy Pawła Apostoła* (1533), *Ewangelie* (1536) oraz *NT Sylwestra* (1541). W dużym stopniu na języku ludowym (dialekcie zachodniofińskim) oparty jest przekład *Biblii Agricoli* (1642). Jedną z pierwszych prób intelektualizacji dialektów estońskich były przekłady *NT*: *NT* (1632) na dialekt północny i *NT* (1686) na dialekt południowy. Pełna *Biblia* (1739) w dialekcie północnym zadecydowała o przyjęciu tego dialektu za podstawę estońskiego języka literackiego.

Cechy języka ludowego odzwierciedlają najstarsze przekłady biblijne na język litewski i łotewski. Chodzi o rękopisy litewskie (protestancką *Biblię Bretkunasą* z lat 1580–1590 oraz *NT Chylińskiego* z XVII w.) oraz drukowaną łotewską *Biblię Glückę* (1689). O języku ludowym można też zapewne mówić w wypadku przekładów albańskich – fragmenty *Biblii* w drukowanym mszale z 1555 r., cytaty biblijne z XVII–XVIII w.; z XIX w. pochodzą katolickie przekłady *NT Kristoforidiego*: na dialekt gegijski (1869) oraz toskijski (1879). Należy jednak pamiętać o tym, że Albańczycy są oprócz tego wyznawcami prawosławia i przede wszystkim islamu.

Funkcję języka piśmiennictwa/literackiego pełnił w Rumunii do XVII w. język cerkiewnosłowiański; później był już głównie językiem liturgicznym Cerkwi rumuńskiej. Od XVI w. stopniowo formował się rumuński język literacki na podstawie dialektu wołoskiego. *NT* (1648) reprezentuje prawdopodobnie jeszcze w pewnym stopniu język ludowy, ale już późniejsze druki (wierszowany *Psalterz* z 1673 r., *Ewangelie* z 1682 r. oraz *Biblia Serbana-Cantacuzino* z 1688 r.) uznaje się za podstawę literackiej rumuńszczyzny.

Drukowane przekłady celtyckie dokumentują zintelektualizowane w dużym stopniu języki literackie: irlandzki protestancki *NT* (1603) i katolicka *Biblia* (1685), szkocka katolicka *Biblia* (1690), przekłady protestanckie – *NT* (1767), *ST* (1801), *Biblia* (1826), walijski protestancki *NT* (1567) i *Biblia* (1588), bretońskie *Ewangelie* (1827), mańska *Biblia* (1819) i zachowane drobne fragmenty kornijskich przekładów biblijnych.

W średniowiecznej Norwegii istniały fragmentaryczne tłumaczenia *Biblii*, ale się nie zachowały. Od reformacji korzystano z *Biblii* w języku duńskim, gdyż język ten przez kilkaset lat pełnił w Norwegii funkcję języka literackiego, przekształcając się stopniowo w norweski wariant języka duńskiego. Znorwegizowana postać tego języka stała się na początku XIX w. norweskim językiem narodowym (tzw. *riksmål*). W połowie XIX w. działacze ruchu narodowego podjęli trud stworzenia języka literackiego na podstawie dialektów zachodniorweskich (tzw. *landsmål*). W okresie ostrych sporów obu orientacji językowych ich zwolennicy postarali się o przekłady *Biblii*, które miały być gwarantem prestiżu tych języków. Sądzę, że *Biblię* w *landsmål* można uznać za translację na język ludowy.

W Grecji istnieją dwa nowogreckie języki literackie – oba wywodzą się z koiné, ale tzw. wariant czysty (*katharewusa/katharēusa*) bardziej nawiązuje do starogreckiego, wariant zaś ludowy (*demotyck – dēmotikē*) powstał na podstawie greckiego języka potocznego. Jako główny język literacki demotyck upowszechniał się stopniowo dopiero od 1974 r. Grecki Kościół Ortodoksyjny do dzisiaj sprzeciwia się obecności demotyku w liturgii, chociaż hellenistycznego koiné większość Greków nie rozumie dobrze od kilku stuleci. W długiej walce o uznanie demotyku za język w pełni prestiżowy uczestniczyły także przekłady biblijne: patriarchy Kyrillosa Lukarisa (1621–1638), Somakisa (pod koniec XIX w.) oraz Pallisa, który – oprócz tłumaczenia *Iliady* na demotyck – ogłosił także drukiem w 1902 r. *Ewangelie według św. Mateusza*. Publikacja ta doprowadziła na ulicach Aten do krwawych rozruchów, wywołanych przez zwolenników *katharewusy*. Uznali oni przekład Pallisa za profanację *Pisma św.*

Interesująco przedstawia się sprawa języka ludowego w translacjach biblijnych świata słowiańskiego, który dzieli się na dwie strefy religijno-kulturowe: rzymską (katolicko-protestancką) i bizantyjską (tj. prawosławną).

3. Przekłady na języki słowiańskie w rzymskiej strefie kulturowej

W Czechach przed XVI w. powstało prawie pół setki fragmentarycznych i kilka pełnych tłumaczeń biblijnych: *Biblia drezdeńska* (1370), *Biblia ołomuniecka* (1417) oraz drukowane edycje: *Biblia praska* (1488) i *Biblia kutnohorska* (1489). Powyższe teksty to już przekłady na czeski język literacki (ogólny) – w miarę znormalizowany i sprawny funkcjonalnie. Wydaje się, że również inne (zachowane) zabytki z XIV w. nie są tłumaczeniami na język ludowy. Zasadnicza intelektualizacja czeskiego tworzywa językowego (głównie praskiego) zakończyła się przed XIV w.

Na Słowacji długo posługiwano się prawie wyłącznie *Biblią* czeską. Najstarsze przekłady słowackie mają wyraźnie ludowy charakter. Związane są z kodyfikacją i podnoszeniem do godności języka literackiego dialektu zachodnio-słowackiego. Chodzi tutaj głównie o rękopiśmienną *Biblię* z połowy XVIII w. zakonników z Czerwonego Klasztoru oraz w pewnym stopniu o drukowaną *Biblię Palkoviča* (1829–1832), zwolennika programu językowego Bernoláka.

Polskie teksty biblijne sprzed XVI w. (tj. od końca XIV w. do końca XV w.) nie reprezentują jeszcze w pełni języka ogólnopolskiego (zawierają wiele odrębności dialektalnych), ale nie są to też najwcześniejsze próby posłużenia się materiałem gwarowym w przekładach biblijnych. Fragmentaryczne tłumaczenia na dialekty staropolskie – sprzed połowy XIV w. – nie zachowały się. Ich język nie musiał być jednak nieporadny, jak dowodzi artystycznie dojrzały styl *Kazań świętokrzyskich*, których podstawa może pochodzić nawet z końca XIII w. Druki biblijne z drugiej połowy XVI w. są już przykładami w miarę jednolitego i sprawnego funkcjonalnie języka literackiego.

Na Dolnych Łużycach do XVIII w. powstawało piśmiennictwo religijne (głównie teksty biblijne) w różnych dialektach – terytorialnie od siebie oddległych. Najstarszym dolnołużyckim przekładem *NT* jest rękopis Mikława Jakubicy (1548). Jego podstawę stanowi jedna z gwar wschodnio-dolno-łużyckich, tj. zapewne gwara używana w okolicach Żar, Lubska i Gubina. Najprawdopodobniej tłumacz zastosował gwarę mieszanej ludności dolnołużyckiej, czeskiej i polskiej Wschodnich Łużyc z językowymi elementami zachodnio-dolno-łużyckimi, górnołużyckimi i zwłaszcza czeskimi (pochodzącymi z czeskiej podstawy biblijnej). *NT Jakubicy* ma w dużym stopniu ludowy charakter językowy, ponieważ wcześniej na tym obszarze pojawiały się prawdopodobnie tylko krótkie cytaty biblijne w postaci ustnej.

Głównie język ludowy reprezentują przekłady dolnołużyckie na dialekt chociebuski sprzed XVIII w. Odpowiednią formę nadał im Fabricius (wraz z pomocnikami), który wydał w 1709 r. *NT* odzwierciedlający dialekt chociebuski.

Dzięki *NT Fabriciusa* i *ST Fryca* (1796) dialekt chociebuski stał się podstawą literackiej dolnołużycczyzny.

Poświadczone w piśmiennictwie górnołużyckich protestantów przekłady biblijne oparte są na dialekcie budziszyńskim, katolików zaś na dialekcie Kulowa i później Chróście. Najstarsze – rękopiśmienne i drukowane piśmiennictwo protestanckie – pochodzi z drugiej połowy XVII w. i z przełomu XVII/XVIII w. Z pewnością teksty te nawiązywały do starszych rękopiśmiennych przekładów – wykorzystywały więc zintelektualizowaną już w dużym stopniu mowę ludową. Protestanci do dzisiaj mają tekst biblijny z 1728 r., który nieznacznie zrewidowali. Język tego przekładu różni się od współczesnego języka górnołużyckiego; w wielu szczegółach nawiązuje do języka ludowego.

Na obszarze Chorwacji fragmenty *Biblii* – niezbędne w liturgii – tłumaczono (przynajmniej ustnie) już od VIII w. w trzech dialektach: czakawskim, sztokawskim i kajkawskim. Wykształceni duchowni bez wątpienia umieli tłumaczyć na żywo teksty łacińskie/greckie z rękopisów lub z pamięci na odpowiednią gwara. Były to z pewnością przekłady na język czysto ludowy. Oprócz tego na części terytorium Chorwacji długo funkcjonował jako język liturgiczny staro-cerkiewno-słowiański i później cerkiewnosłowiański (śladowo do dzisiaj). Po raz pierwszy całą *Biblię* przełożył na chorwacki (sztokawski) Kaśić na początku XVII w. (1625), ale dzieła nie wydał drukiem. Podejmując się przekładu, Kaśić dysponował już sprawnym funkcjonalnie językiem literackim.

Na terenie dzisiejszej Słowenii i Karyntii (Austria) cytaty z *Biblii* pojawiały się w języku ludowym od VIII w., ale sprzed XVI w. nie zachował się ani jeden większy fragment tekstu biblijnego. Przekład *NT Trubara* (1557–1582) reprezentuje – zintelektualizowany na podstawie wzorów niemieckiego i łaciny – dialekt Centralnej Dolnej Krainy. Język przekładu Trubara był często nieporadny, co świadczy o jego ludowości. Widocznie przed Trubarem słoweński język biblijny był słabo rozwinięty. Znacznie wyższy poziom językowy reprezentuje dopiero *Biblia Dalmatina* (1584).

4. Przekłady na języki słowiańskie w bizantyjsko-prawosławnej strefie kulturowej

Cyryl i Metody – jak pisze L. Moszyński – „przetłumaczyli Psalterz, Ewangelię i tzw. Apostoła, tj. wybór z pozostałych ksiąg Nowego Testamentu, a później Metody wraz ze swoimi współpracownikami przełożył pozostałe księgi biblijne oprócz Machabejskich”⁴. Wiadomość ta pochodzi z *Żywotu Metodego* i nie wiadomo, czy jest ścisła. Przekład braci sołuńskich jest wynikiem inte-

⁴ L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 1984, s. 109–109.

lektualizacji dialektu ludowego okolic Sołunia pod wpływem wysokoprestiżowej greki. Do późniejszych przekładów przenikały również elementy ludowej mowy z Moraw i Panonii.

Od dawna uważam, że nie ma dowodów na to, iż Cyryl i Metody znali bardzo dobrze lub dobrze dialekt słowiański okolic Sołunia. Bardziej prawdopodobne jest to, że mogli się posługiwać tym dialektem w stopniu średnim lub słabym. Przekonujących dowodów jednak nie ma. Nie można wykluczyć, że jedynie zetknęli się z tym językiem i trochę go rozumieli, a zaczęli się szybko uczyć, gdy zdecydowali się wziąć udział w misji morawskiej. Przypuszczenia „patriotów” bułgarskich i macedońskich o słowiańskim pochodzeniu ich matki i domowej dwujęzyczności są bezpodstawne. Najprawdopodobniej w Salonikach bracia korzystali z pomocy chrześcijańskich Słowian (duchownych), którzy znali bardzo dobrze zarówno grecki, jak i słowiański. W Grecji obowiązywała liturgia w języku greckim, ale w ciągu kilkuset lat z pewnością ukształtowała się ustna tradycja posługiwania się cytatami biblijnymi w dialekcie słowiańskim. Cyryl i Metody byli bardzo zdolni i dlatego szybko się nauczyli dialektów słowiańskich – sołuńskiego, morawskiego i panońskiego. Po przybyciu na Morawy byli w stanie samodzielnie tłumaczyć teksty biblijne, chociaż i tutaj nie można wykluczyć pomocy współpracowników. W związku z tą sprawą chciałbym przytoczyć pogląd A. Bańkowskiego. Jest on częściowo kontrowersyjny, ale w dużym stopniu słuszny:

Te szczepy słowiańskie, które osiedliły się w pld. Grecji około 550, przyjęły tam chrześcijaństwo wcześniej niż Niemcy i wytworzyły tam swoją słowiańską terminologię chrześcijańską (bardzo różną od oficjalnej greckiej). Toteż kiedy Cyryl i Metody, nazwani tendencyjnie przez uczonych niemieckich pierwszymi (!) apostołami Słowian, wyruszyli na swą misję morawską, Słowianie w Grecji byli już chrześcijanami od 300 lat. I zapewne licznie towarzyszyli owym apostołom (nie znającym, jak Grekom przystało, ani jednego słowiańskiego słowa) [...] Zasluga apostołów Moraw było wprowadzenie do liturgii języka słowiańskiego (przekładów dokonali towarzyszący im kapłani słowiańscy z Grecji); Słowianie w Grecji odprawiali liturgię po grecku (jak i Włosi w Rzymie papieskim do V).

W liturgii słowiańskiej IX/X zastosowano słowiańskie terminy chrześcijańskie, utarte już w VI wieku (z czasem po części, pod presją Greków stołecznych, zastępowane greckimi w Bułgarii i na Rusi)⁵.

Pełna rękopiśmienna *Biblia* cerkiewnosłowiańska jest dziełem Gennadiusa (1499); najstarszą drukowaną *Biblią* była *Biblia ostrogska* (1581). Nawiązuje do niej wyraźnie *Biblia moskiewska* (1663).

Język scs. z drugiej połowy IX w. – zwany także językiem pra-staro-cerkiewno-słowiańskim – znamy tylko z odpisów z przełomu X/XI w. Zaliczamy je do tekstów kanonicznych scs. Język scs. i później cerkiewnosłowiański stały się ję-

⁵ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000, s. 116–117.

zykiem literackim (tj. językiem piśmiennictwa nie tylko religijnego) Słowian w Bułgarii, Macedonii, Serbii oraz na Rusi. W okresie od końca IX do przełomu X/XI w. scs. pełnił w ograniczonym stopniu funkcję języka literackiego w Czechach. Scs./cerkiewnosłowiański redakcji chorwackiej funkcjonował również w nadmorskiej części Chorwacji, gdzie w liturgii przetrwał śladowo do dzisiaj. Prawie do XVII w. był językiem literackim w Rumunii, później używanym głównie w Cerkwi prawosławnej. Posługiwali się nim także wyznawcy prawosławia w Albanii.

Funkcjonując na ogromnym terytorium Słowiańszczyzny, scs. wchłaniał ludowe elementy fonetyczno-gramatyczne i leksykalne, tracąc stopniowo względną jednolitość. Wpływy różnych dialektów słowiańskich widać już w tekstach XI i XII w., np. w staroruskim *Ewangeliarzu Ostromira* (1056/1057) i w serbskim *Ewangeliarzu Mirosława* (około 1180), dlatego też zabytków tych nie zalicza się do kanonu scs. Tego typu rękopisy z następnych stuleci włączamy do języka cerkiewnosłowiańskiego, lokalne zaś odmianki nazywamy redakcjami: bułgarską, macedońską, serbską, chorwacką, ruską. Z redakcji ruskiej (z okresu Rusi Kijowskiej) wydzielają się później redakcje terytorialne: ukraińska, białoruska i rosyjska. Język religijny całej Cerkwi prawosławnej nosi nazwę cerkiewszczyzny ruskiej (cerkiewnosłowiańskiego ruskiej redakcji), ponieważ kodyfikacja M. Smotryckiego z 1618 lub 1619 r. nawiązuje do wzorców małoruskich.

Kres funkcjonowania redakcji cerkiewnosłowiańskiego jako języka literackiego przypada – w zależności od terytorium – na okres od połowy XVIII do połowy XIX w. Później jest już (pod postacią cerkiewszczyzny ruskiej) wyłącznie językiem Cerkwi prawosławnej. Do sił napędowych rezygnacji z języka/redakcji cerkiewnosłowiańskiego należały przynajmniej dwa czynniki: świadomość dużych różnic między językiem piśmiennictwa i mową potoczną (zwłaszcza gwarami ludowymi) oraz nasilający się od połowy XVIII w. wzrost świadomości narodowej wśród Słowian, określanej jako słowiańskie odrodzenie narodowe i językowe. Wyrazem tego było odczuwanie potrzeby posiadania odrębnych narodowych języków literackich. Języki te określa się często jako ludowe (narodowe) języki słowiańskie – przeciwstawiane redakcjom cerkiewnosłowiańskiego. Narodowy język rosyjski – oparty na języku potocznym Moskwy i licznych elementach cerkiewnosłowiańskich – powstał w ciągu XVIII w. W większym stopniu na mowie czysto ludowej oparły się pozostałe języki wschodniosłowiańskie: ukraiński (kształtujący się w XIX w.) oraz białoruski – formujący się od drugiej połowy XIX w., ale ukształtowany właściwie dopiero w okresie międzywojennym XX w. Przed XIX w. na obszarze Ukrainy i Białorusi funkcjonowały też języki mieszane: cerkiewno-białoruski i cerkiewno-ukraiński, które nie powinny być utożsamiane z redakcjami cerkiewnosło-

wiańskiego. Reforma językowa Vuka Karadžicia z początku XIX w. polegała na przyjęciu za podstawę języka literackiego mowy ludowej – sztokawskich gwar wschodniohercegowińskich. W drugiej połowie XIX w. ścierały się w Bułgarii trzy szkoły językowe: cerkiewnosłowiańska, słowianobułgarska oraz nowobułgarska. Zwyciężyli w drugiej połowie XIX w. zwolennicy oparcia języka literackiego na mowie ludowej, tj. na dialektach wschodniobułgarskich i częściowo zachodniobułgarskich.

Słowianie prawosławni dysponowali *Biblią* w cerkiewszczyźnie ruskiej – do dzisiaj obowiązuje ona w ich liturgii. Cerkiew prawosławna od początku odnosiła się z niechęcią lub wręcz z wrogością do przekładów na języki narodowe/ludowe – zwykle traktowano je jako profanację *Pisma św.*

Karadžić wydał w 1847 r. serbski *NT*, aby pokazać sprawność funkcjonalną tego języka, który wiele środków językowych zawdzięczał jednak *Biblii* cerkiewnosłowiańskiej i *Wulgacie*. ST wydał w 1868 r. Daničić, kontynuator reformy językowej Karadžicia. Cerkiew serbska uznała oba tłumaczenia za religijną prowokację. W Bułgarii część duchowieństwa prawosławnego okazywała niezadowolone z powodu ukazania się nowobułgarskiej *Biblii Sławejkowa* (1871). Ten piękny językowo tekst wyszedł zresztą drukiem w Londynie bez akceptacji Cerkwi prawosławnej. Z większą wyrozumiałością traktowała Cerkiew przekłady biblijne na język macedoński. W XIX w. pojawiło się wiele fragmentarycznych tłumaczeń na różne gwary macedońskie, np. *Fragment Stojana Trpkova* (z lat czterdziestych XIX w.), *Ewangeliarz z Tyrlisu* (1861), *Ewangeliarz konikowski* (1852), *Ewangeliarz z Kulakii* (1863), *Ewangeliarz z Boboszczycy* (1880). W literaturze przedmiotu znajdujemy informację o 108 fragmentarycznych przekładach biblijnych z XIX w. i o 11 translacjach z początku XX w.⁶. Teksty te są rzeczywiście przekładami na żywe gwary ludowe. Przyczyniły się one do ukształtowania macedońskiego języka i stylu biblijnego. Pełna macedońska *Biblia* z 1990 r. reprezentuje już całkowicie sprawny język literacki. Natomiast *NT* z 1952 r. odzwierciedla słabo znormalizowany i wyrobiony funkcjonalnie język ogólnomacedoński – w niemałym stopniu jeszcze język ludowy.

Do przekładu *Biblii* na narodowy język rosyjski przystąpiono w Rosji w pierwszej połowie XIX w. Całe *Pismo św.* ukazało się w 1876 r. Ukraińska *Biblia* Kulisza z 1903 r. (m.in. reformatora ortografii) reprezentuje w dużym stopniu język ludowy, świeżo ukształtowany na podstawie dialektu połtawsko-kijowskiego. Jej następne zrewidowane edycje ukazały się chyba dopiero po 1990 r.

⁶ Zob. Z. Stamatowski, *Język macedońskich przekładów fragmentów Biblii od XIX wieku do czasów najnowszych i ich tło socjolingwistyczne*, [w:] *Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś III*, red. B. Zieliński, Poznań 1999, s. 124.

Wśród prawosławnego duchowieństwa rosyjskiego i ukraińskiego było wielu przeciwników narodowych tłumaczeń *Biblii*.

W historii języka białoruskiego o przełamywaniu tradycji języka cerkiewnosłowiańskiego można mówić w związku z *Biblią Skoryny* (1517–1524). Była to próba uludowienia języka cerkiewnosłowiańskiego, tj. zbliżenia go do żywej mowy białoruskiej. Nie jest to więc język starobiałoruski (jak sądzi część językoznawców białoruskich), ale raczej cerkiewno-słowiańsko-białoruski z dodatkami polskich, czeskich i łacińskich elementów leksykalnych. Skoryna myślał zapewne o stworzeniu podstawy jakiegoś wspólnego języka słowiańskiego. Tłumaczenia tekstów biblijnych na literacki język białoruski ukazują się chyba dopiero po 1990 r.

Wspomniałem już, że w przeszłości Cerkiew prawosławna odnosiła się z niechęcią do przekładów Biblii na języki narodowe (wywodzące się z gwar ludowych) oraz do propozycji wprowadzania ich do liturgii. Przekłady takie uznawano właściwie za tłumaczenia na języki ludowe. W liturgii obowiązywał cerkiewnosłowiański, języki narodowe miały jedynie status języków urzędowych Kościołów prawosławnych – od XIX w. w Rosji i później w innych słowiańskich Kościołach prawosławnych. Podobnie kwestię języka traktowano w Kościele unickim i w Kościele starowierców.

Jak się wydaje, Kościół starowierców do dzisiaj cechuje stanowisko konserwatywne – językiem liturgii i modlitw jest wyłącznie cerkiewnosłowiański. W ciągu XX w. (a zwłaszcza na przełomie XX i XXI w.) stosunek Kościoła prawosławnego oraz Kościoła unickiego do spraw języka liturgicznego stopniowo się zmieniał⁷.

W okresie okupacji hitlerowskiej język ukraiński stał się językiem liturgicznym Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Generalnej Guberni – przynajmniej w soborze św. Marii Magdaleny w Warszawie⁸. W całym świecie słowiańskim języki narodowe pojawiają się w liturgii prawosławnej w ograniczonym zakresie, natomiast w znacznie większym stopniu są one obecne w liturgii Kościołów unickich. Problem obecności języków narodowych w nabożeństwach słowiańskich Kościołów prawosławnych i słowiańskich Kościołów unickich nie został dotąd naukowo opracowany. W przyszłości należy wykorzystać wiele źródeł: opublikowane dokumenty, materiały archiwalne, prasę religijną, wywiady z duchowieństwem i wiernymi, ankiety itd.

⁷ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989; K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996.

⁸ Zob. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2001, s. 204–205.

5. Przekłady biblijne na słowiańskie mikrojęzyki literackie

Słowiańskie mikrojęzyki literackie to – najogólniej mówiąc – języki piśmiennictwa małych narodów słowiańskich lub słowiańskich grup etnicznych. Cechuje je mniejszy lub większy stopień normalizacji, mniejsza lub większa różnorodność gatunkowo-stylistyczna piśmiennictwa, różny stopień udziału nosicieli tychże mikrojęzyków w życiu społecznym.

Termin *słowiańskie mikrojęzyki literackie* (славянские литературные микроязыки) stworzył i upowszechnił w językoznawstwie slawistycznym A. D. Duliczenko. Wcześniej funkcjonowały przeważnie terminy: *języki regionalne*, *języki piśmiennictwa grup etnicznych*. Mikrojęzyki te istnieją od dawna lub powstały w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat.

A. D. Duliczenko wyróżnił w 1981 r. 12 tego typu języków, w dwutomowej zaś pracy z lat 2003–2004 18 mikrojęzyków i 2 projekty/eksperymenty⁹: mikrojęzyki w y s p o w e – rusiński w Wojwodinie i Chorwacji, chorwacko-gradiszczański w Austrii, na Węgrzech, na Morawach i pod Bratysławą, chorwacko-molizański w prowincji Molise we Włoszech, rezjański (dialekt słoweński we Włoszech), banacko-bułgarski w Rumunii i Serbii; p e r y f e r y j n o - w y s p o w e – karpacko-rusiński/łemkowski na Ukrainie, we wschodniej Słowacji, w Polsce oraz na Węgrzech i w Rumunii, w USA i w Kanadzie, macedońskoegejski (Grecja, skąd Macedończycy emigrowali do różnych krajów), pomacki w Bułgarii i Grecji, wenecko-słoweński we Włoszech; p e r y f e r y j n e / r e g i o n a l n e – czakawski, kajkawski, prekmursko-słoweński w Słowenii, Austrii i na Węgrzech, laski na pograniczu czesko-polskim, wschodniosłowacki, zachodniopoleski; a u t o n o m i c z n e – kaszubski, górnołużycki i dolnołużycki. Podjęto również próby kodyfikacji innych mikrojęzyków słowiańskich, np. morawskiego, mazurskiego, podhalańskiego, śląskiego, wickiego (*vičski jazyk* – język oparty na polskich gwarach kresowych z obszaru Litwy), holszańskiego (język oparty na gwarach białoruskich z obszaru Litwy).

Najpierw chciałbym poświęcić kilka uwag tzw. językom autonomicznym – górnołużyckiemu, dolnołużyckiemu i kaszubskiemu. Języki łużyckie od dawna są traktowane jako równoprawne języki słowiańskie – do mikrojęzyków włącza się je ze względu na małą liczbę użytkowników. Kaszubski za osobny język (nie zaś skodyfikowany regionalny język) uważa coraz więcej językoznawców, również w Polsce. Najstarsze kaszubskie zabytki językowe zawierają fragmenty biblijne. Chodzi tutaj o *Duchowne pieśni* Krofēja (1586), *Mały Catechism* Brüg-

⁹ Дуличенко А. Д., *Славянские литературные микроязыки. (Вопросы формирования и развития)*, Таллин–Валгус 1981; А. Д. Дуличенко, *Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов, I–II*, Тарту 2003–2004.

gemanna/Mostnika (1643) i *Perykopy smoldzińskie* (1699–1701). Są to przekłady na język polski, który jest jednak przesączony licznymi elementami żywej mowy kaszubskiej, a więc język tych tekstów można uznać w pewnym sensie za ludowy. Dwie kaszubskie edycje *NT* to dzieła translatorskie F. Gruczy (1992) i E. Gołąbka (1993)¹⁰. Nawiązują one do ponadstuletniej tradycji języka piśmiennictwa, tj. do w miarę znormalizowanego języka literackiego. Nie są to więc z pewnością przekłady na język ludowy, ale Grucza i Gołąbek musieli pokonać trudności (choć mniejsze) podobne do tych, które napotykali translatorzy dawnych przekładów na dialekty słowiańskie i słabo jeszcze zintelektualizowane języki piśmiennictwa. Z konieczności wprowadzano więc neologizmy słowotwórcze i semantyczne oraz doskonalono kaszubski styl biblijny poprzez odwołanie się do środków językowych polszczyzny.

Nasza wiedza o przekładach biblijnych na mikrojęzyki słowiańskie jest pobieżna. Najważniejsze informacje podam na podstawie uwag wstępnych A. D. Duliczenki do próbek tekstów mikrojęzyków słowiańskich. Prekmur-sko-słoweński *NT Kūzmiča* (1771) z pewnością dużo zawdzięcza słoweńskiej *Biblij Dalmatina* (1584), która była źródłem wzorów językowych w przekładzie na nieporadny językowo dialekt. Tłumacze na inne mikrojęzyki słowiańskie mogli odwołać się do zróżnicowanej – w zależności od konkretnego języka – pod względem ilościowym i gatunkowym tradycji języka piśmiennictwa. Chodzi tutaj o następujące wydania: rusińskie *Ewangelie* (1985), chorwacko-gradiszciański *NT* (1952), chorwacko-molizański *NT* (1973–1974), rezjańskie fragmenty *Ewangelii* (1982), banacko-bułgarski *NT* (rękopis z XIX w., ogłoszony w pracy filologicznej w 1900 r.), karpacko-rusiński (łemkowski) fragment *NT* (1851), wenecjańsko-słoweńskie fragmenty *Ewangelii* (2000). W każdym z tych tłumaczeń komponent języka ludowego był z pewnością spory. Jako ludowy można bez wahania określić wschodniosłowacki język starego katechizmu z cytatami z *NT* (1750). Brak odnotowanych w literaturze naukowej przekładów biblijnych na następujące mikrojęzyki słowiańskie: macedońskoegejski, pomacki, laski, zachodniopoleski, wicki, holszański. Jeśli takie teksty pojawią się, to można będzie nazwać je tłumaczeniami na języki ludowe.

Istnieją fragmentaryczne przekłady biblijne na dawną czakawszczyznę i kajkawszczyznę. Nie mam informacji o tekstach biblijnych we współcześnie kodyfikowanych mikrojęzykach – czakawskim i kajkawskim.

Ewangelie w przekładzie (raczej w odpowiedniej przeróbce *Biblij Tysiąclecia*) na gwarę górali jedni traktują jako tłumaczenie na polski dialekt podhalań-

¹⁰ Zob. Treder J., *Tłumaczenia Biblii na język kaszubski*, [w:] *Biblia w kulturze*, red. S. Rzepczyński, Słupsk 1996, s. 273–292.

ski, inni zaś jako translację na podhalański mikrojęzyk literacki. Oto fragment z *Ewangelii według św. Mateusza*: (1, 18–25)¹²:

S narodzyniem Jezusa Krystusa było tak: Po ślubie Matki Jego, Maryje, s Józefem, piyrwyj zanim zacyni razem siedzieć, zastompiła bez przycyne Ducha Śwyntego.¹⁹ Chłop Jyj, Józef, był cłekem sprawiedliwym i nie fcioł, coby Jom obgadowali; fcioł Jom po cichu posłać precki.²⁰ Kie se to namyśłoł, janioł Pana pokozoł sie mu na spaniu i pedzioł: „Józefie, synu Dawida, nie bój sie wzionść ku sobie Maryje, twojyj baby; bo s Ducha Śwyntego jest to, co sie w Niyj pocyno.²¹ Porodzi Syna, ftoemu docie miano Jezus, bo Ón wybawi swoik ludzi od ik grzychów”.²²

A stało sie to syćko, coby sie dokónało słowo Pana, wypedziane bez Proroka:²³ *To Dziewica pocnie i porodzi Syna, ftoemu dadzom imie Emmanuel*, to jest „Bóg s nami”.²⁴ Kie sie obudziył ze spanio, zrobiył tak, jako mu przykozoł janioł Pański: wzion swojom Babe do sie,²⁵ ale sie do Niyj nie nabliżoł, jaze porodziyla Syna, ftoemu doł imie Jezus.

Część wyznawców katolicyzmu i różnych odmian protestantyzmu uważa przekłady biblijne na gwara/żywy język ludowy za profanację *Pisma św.*, ale dla ich zwolenników takie teksty są źródłem pozytywnych przeżyć religijnych. Sądzę, że znacznie więcej przeciwników tłumaczeń na regionalne gwary jest wśród wyznawców Kościołów wschodnich, w których od początku dominował „święty” język cerkiewnosłowiański – wysokoprestiżowy w stosunku do języków „ludowych” (języków piśmiennictwa narodowego i mowy różnych odmian komunikacji ustnej).

Warto sporządzić spis bibliograficzny przekładów na współczesne dialekty słowiańskie i wydać ogólnosłowiańską chrestomatę paralelnych miejsc tekstu biblijnego.

Literatura

Bieńkowska D., *Polski styl biblijny*, Łódź 2002.

Browning R., *Medieval and modern Greek*, Cambridge 1983.

Дуличенко А. Д., *Славянские литературные микроязыки. (Вопросы формирования и развития)*, Таллин-Валгус 1981.

Дуличенко А. Д., *Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов, I–II*, Тарту 2003–2004.

Dzieje literatur europejskich, t. 1–3, red. W. Floryan, Warszawa 1977–1991.

Иванова Д., *Традиция и приемственность в новобългарските преводи на евангелието. Текстология и език*, Пловдив 2002.

Kossowska M., *Biblia w języku polskim, t. I–II*, Poznań 1968–1969.

Krašovec J. (red.), *Interpretation of the Bible = Interpretation der Bibel = Interprétation de la Bible = Intepretacija Svetega pisma*, Ljubljana 1998, s. 1909.

Kuzmič P., *Vuk-Daničićevo Sveto Pismo i biblijska društva*, Zagreb 1983.

Kwilecka I., *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003.

¹² Cytat pochodzi z publikacji: *Ewangelie*. W przekładzie Marii Matejowej Torbiarz na gwara górali skalnopodhalańskich z Zakopanego, Poznań 2002, s. 10.

- Lewaszkiewicz T., *Rola kontaktów językowych we wstępnym okresie formowania się słowiańskich języków literackich (na tle ogólniejszym)*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, Seria VIII. Językoznawstwo*, Warszawa 1992, s. 133–138.
- Lewaszkiewicz T., *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, red. M. Kamińska, E. Małek, t. I, Łódź 1992, s. 232–248.
- Lewaszkiewicz T., *Łużyckie przekłady Biblii. Przewodnik bibliograficzny*, Warszawa 1995.
- Lewaszkiewicz T., *Sporne problemy języka dolnołużyckiego przekładu Nowego Testamentu Jakubicy (1548)*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, Seria XI. Językoznawstwo*, Warszawa 2007, s. 111–118.
- Mackridge P., *The modern Greek language*, Oxford 1985.
- Moszyński L., *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 1984.
- Okuka M., Krenn G. (red.), *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Band 10. Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Klagenfurt/Celovec, Wien, Ljubljana 2002.
- Orožen M., *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana 1996.
- Piotrowski B., *Przekłady Biblii w kulturze i polityce społeczeństw skandynawskich epoki reformacji*, w: *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy*, red. T. Jaworski i W. Pyżewicz (Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 3), Zielona Góra 2001, s. 263–284.
- Piotrowski B., *Rola i funkcje przekładów Biblii w rozwoju społeczno-duchowym i etnicznym Estończyków i Łotyży (refleksje dyskusyjne)*, [w:] *Nowy Testament...*, s. 285–294.
- Поп-Атанасов Ѓ., *Библијата за Македонија и Македонците*, Скопје 1995.
- Рижский М. И., *История переводов Библии в России*, Новосибирск 1978.
- Siatkowska E., *Szkice z dziejów literackich języków słowiańskich*, Warszawa 2004.
- Stamatowski Z., *Język macedońskich przekładów fragmentów Biblii od XIX wieku do czasów najnowszych i ich tło socjolingwistyczne*, [w:] *Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś III*, red. B. Zieliński, Poznań 1999, s. 121–129.
- Шамякин И. П. (гал. рэд.), *Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1988.
- Topolińska Z., Vidoeski B., *Polski – Macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki). Zeszyt 1 (wprowadzenie)*, Wrocław 1984.
- Treder J., *Tłumaczenia Biblii na język kaszubski*, [w:] *Biblia w kulturze*, red. S. Rzepczyński, Słupsk 1996, s. 273–292.
- Węcławski T., *Problemy religijnego języka fundamentalnego. Na przykładzie doświadczeń z przekładem Ewangelii według św. Marka*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji – Gniezno 15–17 kwietnia 2002*, red. S. Mikołajczak i T. Węcławski (Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych – Seria Językoznawcza 21), Poznań 2004, s. 55–60.

Summary

The problem of Bible translations into folk languages in the Slavic world (on the European background)

The oldest translations of the Bible (mostly fragmentary) into various European languages were based on folk languages, which were intellectualised under the influence of contacts with highly prestigious languages – mainly Greek and Latin. In the circle of Slavic Roman culture, folk

language material was intellectualised in biblical translations primarily by Latin (Czech, Polish, regional Croatian languages). German was the most important source of linguistic skills (to a lesser extent Latin and Greek) of the oldest Sorbian and Slovenian translations. To a great degree, the folk language is presented by Slovak translations from the period from the 18th century to the mid-19th century. They owe the Czech Bible and partly the Vulgate the appropriate level of language means.

In the circle of Slavic Byzantine culture, the function of liturgical language and all writing was fulfilled for a long time by Old Church Slavonic and later Church Slavonic. Cyril and Methodius' translations from the second half of the 9th century is an example of intellectualising Slavonic Macedonian dialect of the region of Thessaloniki on the basis of the Greek language patterns. The national languages of Orthodox Slavs (Bulgarian, Macedonian, Serbian, Russian, Ukrainian, Belarusian) formed quite late on the basis of folk dialects and colloquial languages of urban centres. The Orthodox Church treated the translations of the Bible into national (folk) Slavonic languages with reluctance, or even with outright hostility. In each of the translations of biblical texts into so-called literary Slavonic micro-languages (e.g. Kashubian, Podhale dialect, Lemko, Resian dialect, Banatian-Bulgarian) the component of folk language is certainly large.

